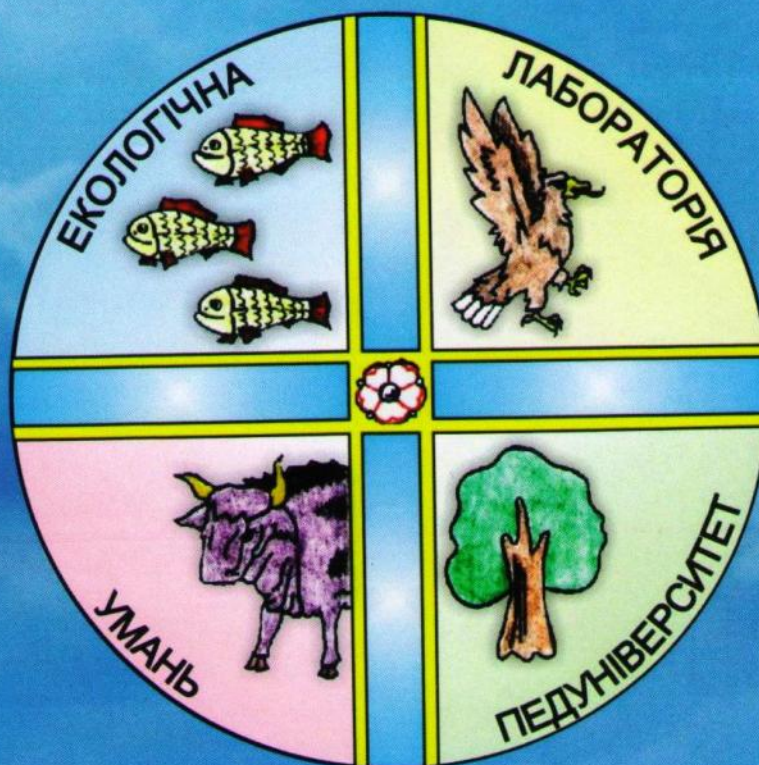

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ УДПУ

Випуск 21

2018

ЗМІСТ

ЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Гончаренко Г. Є.</i> Вимоги до регіональних екомереж Південно-Бузького екокоридору.....	6
<i>Душечкіна Н. Ю.</i> Підвищення ролі природно-заповідних територій як важливої складової сталого розвитку держави.....	11
<i>Совгіра С. В.</i> Природні умови Південно-Бузького екокоридору.....	15
<i>Ситник О. І., Пастушенко А. А.</i> До питання використання водних ресурсів Гайсинського району Вінницької області.....	22

ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Браславська О. В., Прилуцький П. В.</i> Географічні чинники впливу на стан здоров'я населення.....	27
<i>Берчак В. С.</i> Дослідження водних антропогенних ландшафтів у працях українських та зарубіжних вчених.....	31
<i>Герасименко О. В.</i> Становлення української соціально-економічної географічної науки (у ХІХ– на початку ХХ століття).....	35
<i>Лаврик О. Д., Сорокін С. В., Горецька Н. М.</i> Початковий етап формування ландшафтно-технічних систем сучасної території Вінниці	39
<i>Максютов А. О., Плаксієв О. В.</i> Особливості розвитку та проблеми туристичної галузі України.....	44
<i>Рожі І. Г.</i> Екотуризм як елемент рекреаційно-туристської сфери.....	48
<i>Ситник О. І., Пастушенко А. А., Андрущенко В. О.</i> Вплив кліматичних умов на екосистеми, населення та господарство.....	50

ЕКОЛОГО-БІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Грабовська С. Л.</i> Видовий склад і екологічні особливості хижих кліщів-фітосейд (<i>Parasitiformes, Phytoseiidae</i>) в рослинних асоціаціях урбоекосистем.....	57
<i>Красноштан І. В., Деде Н. С.</i> Дослідження продуктивності середньостиглих сортів абрикоса в насадженнях Одеської області.....	63
<i>Мороз Л. М., Паращук А. В.</i> Тварини агробіостанції Уманського державного педагогічного університету занесені до Червоної книги України.....	67
<i>Мороз Л. М., Сидоренко Н. О.</i> Моніторинг домінуючих видів птахів у парках та скверах міста Умані в зимовий період.....	70
<i>Мороз Л. М., Комінарець О. Є., Волощук В. В., Містряков Е. О.</i> Моніторинг чисельності борсука європейського на території села Зозів Липовецького району Вінницької області.....	73
<i>Сорокіна С. І., Тополя В. П.</i> Розвиток уявлень про антропогенез.....	76
<i>Сорокіна С. І., Сидоренко Н. О., Скрабук С. В., Савченко Н. М.</i> Палеонтологічні докази еволюції.....	79

<i>Сорокіна С. І., Остафійчук А. В.</i> Теорії походження життя.....	82
<i>Сорокіна С. І., Понедельник Д. О., Онищук Ю. В., Баранова В. О.</i> Морфологічні докази еволюції.....	86
<i>Сорокіна С. І., Норченко В. І., Насиленко К. В., Юр А. С.</i> Наслідування природи наукою.....	89
<i>Сорокіна С. І., Акієва А. Б., Баирова К. О., Хайдаров У. Р.</i> Сучасні уявлення про відношення між онтогенезом і філогенезом.....	95
<i>Сорокіна С. І., Ташбасєва Е. Н., Рашидова Ч. Р.</i> Молекулярно- генетичні та біохімічні докази еволюції.....	100
<i>Соболенко Л. Ю., Кулинич Н. В.</i> Відмінності між окремими представниками родини справжні жаби (<i>Ranidae</i>) в умовах Уманщини.	103
<i>Соболенко Л. Ю., Загранична А. Г.</i> Фітосанітарний стан культури айстри однорічної (<i>Callistephus Chinensis</i> (L.) Nees.) в умовах агробіостанції Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.....	106
<i>Соболенко Л. Ю., Сімонник Ю. С.</i> Біологічні особливості видів роду <i>Sedum l.</i> в умовах агробіостанції Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.....	112
<i>Соболенко Л. Ю., Куліш А. Ю.</i> Використання гібридних ірисів в ландшафтному дизайні та флористиці.....	116
<i>Соболенко Л. Ю., Лісна М. В.</i> Мікрофлора гнійних ран.....	120

ЕКОЛОГО-ХІМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Галушко С. М., Тарликова Ю. О.</i> Визначення якості медпрепарату від куріння Табекс методом хроматографії.....	124
<i>Галушко С. М., Радванська Я. М.</i> В'язкість та асоціація водних розчинів електролітів.....	128
<i>Гнатюк Н. О.</i> Оцінка біологічної активності та компонентний склад ефірних олій <i>Monarda didyma l., Hyssopus officinalis l., Dracosephalum</i> <i>moldavicum l.</i>	132

АГРОЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Миколайко В. П., Миколайко І. І.</i> Екологічні проблеми землекористування в умовах лісостепової зони.....	138
<i>Подзерей Р. В.</i> Сучасні проблеми охорони агроландшафтів.....	142

ПЕДАГОГІЧНІ ТА ЕКОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Браславська О. В., Макаревич І. М.</i> Активізація пошуково- дослідницької діяльності студентів як елемент розвитку їх компетентності.....	146
<i>Валюк В. Ф.</i> Особливості формування наукового світогляду учнів.....	149
<i>Гончарук В. В.</i> Особливості формування екологічної культури у студентів природничо-географічного факультету.....	152

Горбатюк Н. М., Уманчик Т. В. Формування мотивів учіння до хімії як засіб підвищення ефективності навчання.....	156
Горбатюк Н. М., Котик А. С. Формування інтелектуальних умінь в учнів у процесі вивчення хімії.....	159
Задорожна О. М. Екологічні переконання як складова екологічної свідомості майбутніх учителів хімії.....	162
Мороз Л. М., Богінська С. О., Гребеніченко Д. І. Організація куточка живої природи (зоологічного відділу) в початковій школі.....	166
Миронюк Т. М. Здоров'я як цінність сучасної особистості.....	170
Небикова Т. А., Берчак В. С. Експерсія з біології як урок серед природи.....	174
Люленко С. О. Самоосвіта – як одна із форм особистісного становлення майбутнього вчителя біології.....	177
Сокальський А. І., Солошенко О. В. Експериментальна діяльність на уроках географії.....	180
Відомості про авторів	185
До відома авторів	190

Природно-заповідна мережа України, розвиваючись якісно та кількісно, зберігає як класичні наукові підвалини заповідної справи, так і розвиває сучасні підходи, що базуються на міжнародному та європейському науковому досвіді. А отже, заповідну справу можна визначити як теорію та практику збереження та відновлення природних комплексів і їх компонентів, а також їх раціонального використання в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Література:

1. Андрієнко Т.Л., Онищенко В.А., Клєстов М.Л., Прядко О.І., Арап Р.Я. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації (під ред. д.б.н. проф. Т.Л. Андрієнко). – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 60 с.
2. Борейко В.Е. История заповедного дела в Украине. Киевский эколого-культурный центр, - К., 2002. – 272 с.
3. Розбудова екомережі України. / під наук. ред. – Ю.Р.Шеляг-Сосонко. – К.: Програма розвитку ООН (UNDP), 1999. – 127 с.
4. Совгіра С.В. Заповідники і заповідна справа: Навчальний посібник-практикум. – Умань, 2011. – 111 с.

Совгіра С. В.

ПРИРОДНІ УМОВИ ПІВДЕННО-БУЗЬКОГО ЕКОКОРИДОРУ

Південно-Бузький екокоридор сформований долиною Південного Бугу. Хоч Південний Буг значною мірою зарегульований (12 водосховищ у його руслі), проте ще зберігає екосистемний потенціал, формуючи вздовж течії дуже відмінні типи природних комплексів; від болотних, лучних та лісових на півночі до кам'янисто-, піщано- та типово-степових, галофітних та лиманних – на півдні. Екосистемним сенсом цього коридору є забезпечення відносної цілісності та відновлення природних (натуральних та антропогенних) складових долини річки Південний Буг [2, с.78].

Південно-Бузький екокоридор відзначається значною мозаїчністю та неоднорідністю природних умов і ландшафтних комплексів, має суцільне простягання, мінімальну ширину 1 км,

максимальну – 13 км. У його межах зосереджена значна частина водно-болотних угідь, які є місцями тимчасового перебування мігруючих видів птахів. Він відіграє важливу зв'язувальну функцію між Підволочисько-Авратинським районом Середньоподільської височинної області (Хмельниччина) і Балтсько-Савранським районом Південно-Подільської височинної області (Одещина). Екологічний коридор поєднує ландшафти Північного і Східного Поділля та Придніпровської височини.

Південно-Бузький меридіональний екологічний коридор з'єднує Чорноморсько-Азовський широтний екокоридор міжнародного значення з ключовою територією національного рівня «Бузький Гард» та ключовими територіями регіонального рівня (Новоодеська, Нижньоінгульська, Середньоінгульська, Сугоклійсько-Верхньоінгульська та Середньовисунська). Річководолинними комплексами приток Південного Бугу (Інгул, Гнилий Сланець, Мертвовід, Кодима, Чичиклія та ін.) поєднується з ключовими територіями і екокоридорами Дністровсько-Дніпровської лісостепової провінції лісостепової зони, а також Правобережно-Дніпровської північно-степової та Причорноморської південно-степової провінцій степової зони України.

Напрямок екокоридора меридіанний, його координати на півночі – N 48 0 02'31"; E 30 0 44'39" (у межах степової зони), на півдні – N 46 0 38'25"; E 31 0 56'46".

Територія екокоридора розташована у південно-західній частині Східноєвропейської платформи у межах двох її тектонічних структур – Волино-Подільської плити та Українського кристалічного щита. Породи останнього виходять на денну поверхню і утворюють різні за площею масиви в глибоких ярах і балках та по руслу річки у вигляді порогів. Мезозойські відклади в долині Південного Бугу представлені верхньокрейдовими кварцево-глауконітовими пісками, вапняками, кременистою крейдою, мергелями, глиною та пісковиками. Породи кайнозою найчастіше представлені осадовим шаром сарматського ярусу міоцену. У їх складі переважають вапняки, менше представлені піски і глини. Корінні породи перекриваються четвертинними відкладами різної потужності та походження. Їх формування відбувалося протягом плейстоцену та голоцену. Вони представлені гравієм, галькою, пісками, супісками, а також лесовидними

суглинками і лесами.

У геоморфологічному аспекті долина р. Південний Буг представлена руслом, заплавою та трьома терасами – нижньою піщаною, верхньою лесовою і верхньопліоценовою. Піщана тераса відзначається помірно-бугристим рельєфом. Його характерними елементами є дефляційні котловини та піщані кучугури. Верхня лесова тераса рівнинна, слабо нахилена в напрямку русла та поступово підвищена у бік плато. Третя тераса також рівнинна, але прорізана численними ярами та балками.

За фізико-географічним районуванням, наведеним в Географічній енциклопедії України (1968), верхня частина Південно-Бузького коридору знаходиться в Середньоподільській височинній області Західноукраїнської зони широколистяних лісів. Далі, на схід від м. Хмельницький, він переходить у частину Середньобузького лісостепу і Північно-Західної Придніпровської височинної області (біля м. Хмельник). Далі, за 15 км на схід від м. Хмельницький, він переходить у Дністровсько-Дніпровську провінцію, переважно знаходячись у межах Середньобузької височинної області, на відрізку біля м. Хмельника його шлях пролягає по межі цієї області з Північно-Західною Придніпровською височинною областю.

Південно-Бузький екокоридор проходить у центральній частині Хмельницької області з північного заходу на південний схід, а в Летичівському районі змінює напрямок на північний схід і прямує територіями Волочиського, Хмельницького, Летичівського та Старосинявського районів. Південно-Бузький екокоридор поєднує елементи регіональних екомереж Вінницької області з елементами регіональних екомереж Хмельницької та Кіровоградської областей. У межах цього екокоридору розміщуються Буго-Деснянське національне природне ядро, а також Сандрацький, Печеро-Сокілецький, Губницько-Митківський, Крушинівський, частково Вороновицький, Самчинецько-Райгородський, Вінницький, Хмельницький, Березнянський, Ладжинський, Сніводський, Жмеринський, Брацлавський регіональні центри біорізноманіття [12, с. 111–112].

На відтинку Південно-Бузького екокоридору від межі з Хмельницькою областю до гирла р. Десна лісистість досягає 30 %, під водою знаходиться близько 5 % його площі, під лучною рослинністю – 16 %. Під населеними пунктами, дорогами, орними

землями знаходиться 48 % земель [11, с. 215–225].

На відтинку Південно-Бузького субмеридіонального екокоридору між гирлами річок Десна і Шпиківка Південний Буг стає значно повноводнішим, збільшується глибина врізу річкової долини, ширина долини зростає до 9–10 км. У структурі землекористування частка лісів становить 12 %, різко зростає частка забудованих і орних земель (до 64%) [13].

Майже вся територія Південно-Бузького екокоридора у межах Вінниччини належить до Середньобузького лісостепу і лише на півдні (за 15 км на північний захід від м. Гайворон) правобережна ділянка належить до Південно-Подільського, а лівобережна – Південно-Придніпровського лісостепу [6; 10].

На відтинку Південно-Бузького екокоридору між гирлом річки Шпиківка і межею з Кіровоградською областю русло Південного Бугу врізається на глибину 25–50 м. На окремих ділянках береги високі, а русло порожисте. Зарегульованість річкового стоку обумовлює збільшення площі водної поверхні до 6 %, збільшення ширини русла до 500 м і більше. Під луками зайнято 19,6 % площі коридору, під лісовою рослинністю – 11,9 %, а під населеними пунктами, дорогами та орними угіддями – 62,5 % [9, с.17].

Далі коридор проходить по Південній лісостеповій області Подільської височини Дністровсько-Дніпровської провінції, потім – по межі цієї області з Південною лісостеповою областю Подільської височини тієї ж провінції і у місці впадіння в р. Південний Буг річка Кодима переходить у степову зону (північно-степову підзону). Межа степової зони розташована на відстані 20 км на північний захід від м. Первомайська. У цій зоні коридор проходить по межі Степової області південних відрогів Подільської височини і Степової області південних відрогів Придніпровської височини (обидві належать до Правобережно-Дніпровської північностепової провінції).

У гирлі річки Чичиклія починається середньостепова підзона. Тут коридор проходить спочатку межею Бузько-Дніпровської низовинної області Причорноморської середньостепової провінції і Подільської схилово-височинної області північностепової провінції. Початок південної степової зони знаходиться за 30 км на південний схід від м. Вознесенськ [4, с. 7].

Далі проходить межею Дністровсько-Бузької низовинної області і Бузько-Дніпровської низовинної області (обидві належать

до Причорноморської середньостепової провінції). На південній околиці м. Миколаєва починається Причорноморсько-Приазовська провінція сухостепової підзони. Південно-Бузький лиман тут належить до Нижньодніпровської терасово-дельтової області [4, с. 8].

Схема фізико-географічного районування є оптимальною для розрахунку наявного регіонального розподілу територій ПЗФ та обґрунтування доцільності їх створення у перспективі [8, с. 228-229].

Найвищий рівень регіонального поділу має розмежовувати територію держави на незначну кількість регіонів, а найнижчий має бути однакового порядку з масштабом адміністративних областей. Відповідно, можемо розглядати рівні фізико-географічних зон, країв та областей, для яких і здійснено аналіз та розрахунки. Динамічна складова системи фізико-географічного районування базується на тому, що ландшафти зазнають циклічних та еволюційних змін і, відповідно, змінюються їхні межі та межі ландшафтних регіонів [3, с. 67]. Різні моделі дають різні прогнози – від очікування збільшення площі лісових зон в напрямку на південь до передбачення остепнення та опустелювання більшої частини території України [1, с. 24-27; 5, с. 168-171].

На рівні фізико-географічних зон та країв жоден з регіонів поки що не досяг рівня заповідності у 15 %, але на рівні фізико-географічних областей ряд регіонів Карпат, Поділля та Присивасько-Приазовська низовинна область характеризуються показниками, що перевищують 15 % та навіть 25 %. Дуже чітко на рівні країв та областей простежується «заповідна депресія». Ці особливості сучасного територіального розподілу ПЗФ слід враховувати при плануванні майбутніх природно-заповідних територій, зокрема щодо західного лісостепу, південно-західної частини північного степу та майже всього середнього степу.

Більша частина екокоридору тягнеться лісостеповою зоною і лише близько його четверті знаходиться в степовій зоні, що показано на рис. 1.

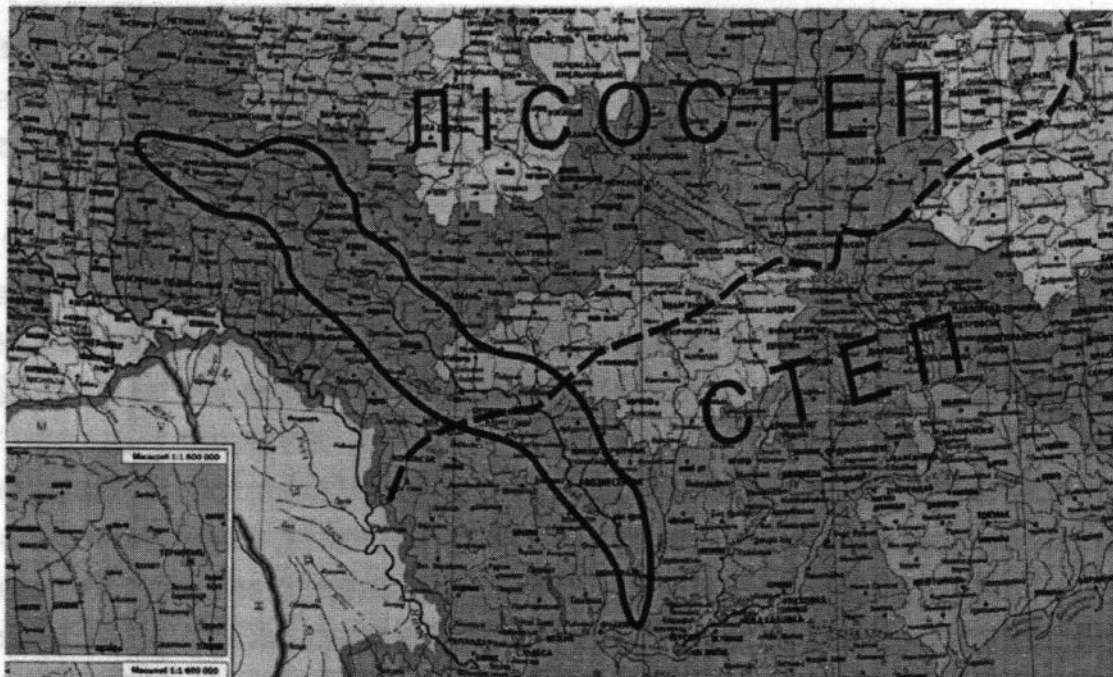

Рис. 1. Зонування території Південно-Бузького меридіонального екокоридору

Схили Південно-Бузької долини вкриті лісовою, лучною, степовою, наскельно-степовою, прибережно-водною рослинністю, яка має перехідні риси від бореальної до понтичної і в поєднанні з русловою частиною є надійним шляхом міграції біоти. Призначення Південно-Бузького екокоридору – збереження грабово-дубових, дубових лісів, остепнених луків і лучних степів.

Південно-Бузький меридіональний екологічний коридор приурочений до долини р. Південний Буг і її приток. Південний Буг – єдина велика річка, яка від витоків до гирла пролягає лише територією України. Переважає атмосферне живлення із високою питомою вагою підземного. Максимальний весняний паводок настає у другій половині травня. Швидкість – течії від 0,3 до 1,5 м/с.

Її долина значно трансформована діяльністю людини. Природна рослинність, за деякими винятками, збереглася на невеличких ділянках, нерідко лише смугою 50–200 м уздовж річки [7, с.21].

Найбільшими притоками річки в межах екокоридора є річки Савранка, Кодима, Синюха, Мертвовід, Чичиклія. Середня щільність річкової мережі – 0,35 км/км².

Відсутність в Україні єдиних науково-методологічних

принципів на етапах формування єдиної системи природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, призвели до того, що існують певні недоліки в їх структурній організації, а саме: неповнота відображення особливостей ландшафтної організації території та, відповідно, цільових підходів до підтримання екосистемних послуг конкретних типів ландшафтів; диспропорція розміщення всередині регіонів (наявність адміністративних районів з відсотком заповідності менше 0,1 %); переважання за якісним складом категорій об'єктів ПЗФ з нижчим рангом заповідності – заказників, в межах яких здійснюється переважно традиційна господарська діяльність; неузгодженість питань, пов'язаних зі структурою землекористування; значна антропогенна трансформація ландшафтів та ін.

Все це свідчить про необхідність оптимізації управління природно-заповідними територіями та об'єктами на методологічних засадах оцінки природокористування, адаптованого до ландшафтно-екологічних і соціально-економічних умов відповідного природного комплексу.

Література:

1. Берг Л. С. Географические зоны Советского Союза. Москва: Государственное издательство географической литературы, 1947. 397 с.
2. Денисик Г. І., Чиж О. П. Національний природний парк «Подільське Полісся» в структурі національної екомережі України. *Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства*: зб. тез Міжнар. наук. конф. (Умань, 18–19 трав. 2010 р.). Умань: УНУС, 2010. С. 77–78.
3. Іваненко Є. І. Аналіз розміщення природно-заповідного фонду України: підхід, стан, проблеми. *Український географічний журнал*. 2013. № 3. С. 64–69.
4. Костюшин В., Куземко А., Онищенко В. та ін. Південно-Бузький меридіональний екологічний коридор: стислий огляд біорізноманіття та найцінніші території. Київ: Wetlands International Black Sea Programme, 2007. 92 с.
5. Леса и изменения климата в Восточной Европе и Центральной Азии / FAO. Rome: FAO, 2010. 200 р.
6. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України: підручник. Київ: Знання, 2005. 511 с.

7. Мудрак О. В., Мудрак Г. В., Кушнір С. Л. Функціонально-просторові особливості збалансованого природокористування в межах Бузького екокоридору. *Збалансоване природокористування*. 2014. № 1. С. 20–27.
8. Національний атлас України / редкол: Л. Г. Руденко (голова) та ін. Київ: ДНВП «Картографія», 2007. 440 с.
9. Південно-Бузький меридіональний екологічний коридор: стислий огляд біорізноманіття та найцінніші території / за ред. В. Костюшина. Київ, 2007. 69 с.
10. Природа Хмельницької області / за ред. К. І. Геренчука. Львів: Вища школа, 1980. 152 с.
11. Царик Л. П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація): дис. – д-ра геогр. наук. Тернопіль, 2009. 406 с.
12. Яцентюк Ю. В. Екомережа Вінницької області. Вінниця: Едельвейс і К, 2011. 128 с.
13. Яцентюк Ю. В. Сполучні території екомережі Вінницької області. *III Всеукр. з'їзд екологів з міжнар. участю*: зб. наук. ст. (Вінниця, 21–24 вер. 2011 р.). Вінниця, 2011. Т. 1. С. 279–282.

*Ситник О. І.,
Пастушенко А. А.*

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ ГАЙСИНСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

З давніх часів територія Гайсинського району Вінницької області приваблювала людей красою і багатством своєї природи. Господарське освоєння її території спричинило потужний вплив на природні ресурси, активно використовувались і використовуються земельні, рослинні ресурси, корисні копалини тощо. Особливих змін зазнають водні ресурси. Враховуючи, що подібний вплив відбувається і сьогодні, актуальним є вивчення та запровадження заходів, які сприятимуть раціоналізації природокористування загалом, і гідрологічною мережею зокрема.

Питання раціоналізації користування водними ресурсами є поки що недостатньо вивчені. Більшість проведених раніше